

Ali si želimo otroke vzgajati v državljanje s kritičnim razmišljanjem?

»Ne pamet, temveč delo je tisto, kar nas dela močne. Pamet sem potrebovala le enkrat in zato, da sem si rešila življenje. Tega mi ne bi bilo treba, če bi živela, kot bi morala. Manjkal mi je občutek dolžnosti, ki sem ga dobila šele tisto noč.«

(Quiroga, 1987)

Temeljna vprašanja etike oziroma odgovori so odgovori, ki vplivajo na življenje akterja, prav tako pa lahko vplivajo na življenje drugih ljudi. Pri sprejemanju in upravičevanju odločitev se lahko poslužujemo vsaj treh metod. Pri prvi metodi se sklicujemo na intuicije. Težava takšnega načina odločanja in upravičevanja je, da se naše intuicije lahko zelo hitro spremenjajo ter so lahko v neskladju s splošno sprejetimi načeli v družbi. Druga metoda je, da se sklicujemo na avtoriteto, s čimer nam je, vsaj delno, odvzeta moralna odgovornost za posledice svojih dejanj. Težava te metode je, da lahko hitro zaidemo v napačno sklicevanje na avtoriteto.¹ Tretja metoda je uporaba etičnih teorij, ki pomeni sistematično presojanje. Sistematično etično presojanje je ena izmed oblik kritičnega presojanja, kjer je osnovno orodje razum. Takšno presojanje omogoči trdno podlago, na kateri lahko sprejeto odločitev vrednotijo tudi drugi posamezniki ter na podlagi katere lahko vpletenim pripišemo moralno odgovornost. Če sprejeta odločitev ne vpliva zgolj na akterja, temveč tudi na druge ljudi, je zadnja omenjena metoda najučinkovitejša – ni pa nujno, da je najpreprostejša ali najbolj zaželena. V zahodnoevropskih družbah se večina etičnih problemov, ki se tičejo celotne skupnosti, rešuje s pomočjo posredne demokracije. Tako je nujno, da tisti, ki se odločajo namesto nas, moralna vprašanja obravnavajo kritično. Vprašanje pa je, ali si politična oblast to želi.

Kakšen je odnos med državo in posameznikom, lahko ugotovimo, če pogledamo, kako je definiran koncept državljan in kako koncept državljanstva.² Če omenjeni odnos temelji na pravicah in vrlinah, ne bi smelo prihajati do razlik med liberalno in republikansko družbo. Zato nas bo v članku zanimalo dvojje: (i) kakšno vlogo imajo (oziroma naj bi imele) vrline in vrednote pri konceptu državljanstva in državljanih samih. Pri tem bomo poskušali omenjene pojme spoznati skozi prizmo sokratskega pojmovanja državljanstva; (ii) ali je za državo in za vla-

¹ Zmota napačnega sklicevanja na avtoriteto (lat. ad verecundiam). (Glej Bregant, Vezjak, 2007: 105)

² Uporabljena definicija državljanstva je iz Evropske konvencije o državljanstvu, kjer je v odstavku a) drugega člena navedeno, da »državljanstvo« pomeni pravno relacijo med posameznikom in državo, pri čemer ne implicira na etničnost posameznika.

³ David Miller razlikuje med tremi koncepti državljanstva: liberalnim, libertarnim in republikanskim. Prvo definira kot množico pravic, ki jih uživa vsak član skupnosti. Libertarno predstavlja državljan kot nekoga, ki izbira med svežnjem različnih javnih dobrin in zadnjo vrsto državljanstva, tj. republikansko, predstavlja posameznik, ki ima pri oblikovanju prihodnje usmeritve družbe aktivno vlogo, katero izkazuje skozi politično debato in odločanje (Glej Miller, 2000: 1-53).

⁴ Ang. *colour-blinde*. Izraz pomeni, da imamo splošno množico nečesa (pravil, pravic, državljanstev, institucij itd.), pri čemer nikomur, niti posamezniku niti skupini, ne ponudimo posebnega statusa glede na etnično, spolno, versko ali rasno značilnost. V nadaljevanju bomo uporabili c-b pravila, pravice itd.

katerega dolžnost je aktivno sodelovanje v političnem prostoru, v primeru odločanja javni vs. zasebni interesi, je zavezan javni interes vedno postaviti nad zasebnega in je zavezan sprejeti, da so osebne odločitve vedno določene z družbenimi. Liberalizem zavzema nasprotno stališče. Poskuša, kolikor je le mogoče, ločiti zasebno življenje od javnega na način, da država v čim manjši meri posega v zasebno življenje članov skupnosti. Liberalna družba torej dopušča posamezniku veliko osebne svobode, s tem pa posledično tudi veliko raznolikosti. Če ima posameznik veliko svobode, vpliv države pa je minimalen, kako lahko obstaja dober državljan? Odgovor na to vprašanje bomo podali v nadaljevanju članka, saj nas v tem trenutku zanima predvsem dvoje; prvič, ali obstaja razlika med liberalnim in republikanskim odnosom do vrlin in drugič, kateremu konceptu državljanstva, tj. republikanskemu ali liberalnemu, je bližje Sokrat.

Naredimo analogijo med državo in večstanovanjskim poslopjem, kjer so vsa stanovanja enaka. Nekateri stanovalci so stanovanja odkupili, nekateri jih imajo v najemu, sami stanovalci pa se med seboj razlikujejo po veri, jeziku itd. Podpisane pogodbe pomenijo odnos med podpisnikom in preostalimi člani te skupnosti ter relacijo med podpisnikom in celotno stavbo. Članstvo, ki ga ima podpisnik, lahko imenujemo, če naredimo analogijo z državo, politično. To pomeni, če želite postati član te skupnosti, tj. če si želite pridobiti v hiši pravni status, obstaja več osnovnih pravil, ki niso odvisna od rase, religije, spola itn.⁴ Vendar pa se glede na to, da je osnovno vodilo vsakega podpisnika normalno delovanje oziroma življenje v normalni skupnosti, postavi naslednje vprašanje: ali so glede na veliko raznolikost članov te minimalne zahteve (ali c-b pravila) dovolj za normalno delovanje vseh stanovalcev. Imamo vsaj dve možnosti: prva je, da poskušamo zmanjšati razlike med stanovalci, tj. člani, tako, da jih preprosto izselimo. Ta rešitev zahteva od nas vzpostavitev osnovnega pravila – ne smemo biti c-b – in potrebna je razlaga, s pomočjo katere upravičujemo razlikovanje med člani skupnosti, saj lahko pomeni neuporaba tega pravila neupravičeno diskriminacijo; druga rešitev je, da poskusimo med člani te skupnosti vzpostaviti družbeno kohezijo. Le-to bi bilo mogoče postopoma zgraditi na podlagi vrlin (npr. lojalnost, odkritosrčnost), ki jih imajo člani oziroma naj bi jih imeli. Pričujoča analogija z državo nazorno pokaže, zakaj je koncept državljanstva povezan s konceptom vrline.

dajoče kritično razmišljanje v vzgojno-izobraževalnem sistemu zaželeno ali ne. Odgovor na to vprašanje je odvisen od politične usmeritve države, tj. ali jo lahko imenujemo pretežno liberalna ali pretežno republikanska, kar pa bomo izpeljali iz proučitve načel, ki jih država postavlja v vzgojno-izobraževalnem sistemu in pa iz, kot trdi Foucault, skrajnih meja avtoritete.

l.

Preden odgovorimo na vprašanje, kakšen vpliv naj bi imele vrline in vrednote na državljanje in na sam koncept državljanstva, se moramo s tema dvema pojmom seznaniti. Osnovni opis pojma »državljanstvo« je, da predstavlja pomemben odnos med državo in posameznikom. Za namen tega članka bomo razlikovali med dvema konceptoma državljanstva, tj. republikanskim in liberalnim.³ Republikanski koncept predstavlja državljan,

Vprašanje pa je, kako sta povezana. Prva možnost je naslednja. Če sta avtonomija posameznika in osebna svoboda cenjeni značilnosti in ni zaželeno pretirano poseganje v posameznikovo zasebnost, ima akter možnost, da sam razmisli in da sam sprejema odločitve, kaj v določenih primerih storiti. Prav tako pa tudi, katera je tista vrлина, če sploh katera, ki ji bo sledil oziroma ki bo v situacijah odločilno vplivala na razmislek in posledično na sprejetje odločitve. Ta možnost je liberalni koncept državljanstva, kjer ima politično članstvo v primerjavi s kulturnim prioriteto. Članstvo posameznika se namreč lahko veže na »polity« ali pa na »society«. Kadar se veže zgolj na »polity«, to pomeni, da mora akter zadostiti nekaterim minimalnim zahtevam, ki pa naj bi bile c-b. V tem primeru govorimo o političnem članstvu. Druga možnost je, da se članstvo določa po merilih, ki izhajajo iz določene narodnosti ali religije. V tem primeru govorimo o kulturnem članstvu. Kot smo že omenili, je razlika med liberalnim in republikanskim pristopom v tem, da slednji zahteva od posameznika, da deluje v smeri splošnih družbenih interesov. V boju med javnim in zasebnim javno vedno zmagaja. Če se vrnemo na našo analogijo z večstanovanjskim poslopjem, je to druga možnost in bi pomenilo naslednje: ne glede na to, kaj so posameznikove želje ali interesi, bi moral sodelovati na skupnih sestankih, kjer bi se odločal vedno in zgolj v dobro celotne skupnosti, četudi bi to včasih pomenilo, da ne bi ponudil ali se zavzemal za lastne rešitve problemov ali za lastne interese. Vse v dobro interesa skupnosti.

V dejanskih republikanskih državah ima kulturno članstvo enako veljavo kot politično ali, če zavzamemo mehkejšo stališče, kulturno članstvo ima močan vpliv na politično – kar je razvidno iz dandanašnjih razprav v Franciji ali (v določenih primerih) v Sloveniji.⁵ Iz tega bi lahko izpeljali, da je za člana skupnosti pomembno to, da spoštuje zakone oziroma, da je najprej dober državljan, šele nato dober človek. V tem primeru se relacija med državo in posameznikom ohranja na podlagi vrlin, ki so jasno razvrščene po pomembnosti. Vrлина, ki ima pri tem najaktivnejšo vlogo, je lojalnost, saj lojalnost pomeni državotvornost. Če uporabimo Sartrov primer, kjer mora posameznik izbirati med alternativama, tj. med lojalnostjo državi in lojalnostjo družini, lahko povzamemo, da bi moral tako imenovani republikanski državljan vedno izbrati državo. S tem smo odgovorili na prvo vprašanje, ali je razlika med liberalnim in republikanskim odnosom do vrlin.

Razlika bo postala jasnejša v nadaljevanju, ko bomo odgovor osvetlili še z vidika sokratskega pojmovanja državljanstva. Njegovo stališče je razvidno v dialogu Kriton, kjer Zakoni rečejo: »...nasprotno, bodisi v vojni, pred sodiščem ali kjer koli, povsod moraš storiti, kar ti vevlata polis in očetnjava...« Republikanci bi se z njim strinjali. Vendar Sokrat doda: »... ali pa ju moraš prepričati, kje se po naravi nahaja pravica«, kar pomeni, da tedaj, ko naj bi bil zakon ali zapoved krivična, je tvoja dolžnost in pravica, da na to opozoriš (Plato, 2004: 102). Iz navedenih citatov lahko izpeljemo, da se Sokratovo pojmovanje državljanstva razlikuje od republikanskega v treh točkah, in sicer:

a) Za republikance je dober državljan nekdo, ki je lojalen, nekritičen do države in do moralnih posledic. Nasprotno velja za Sokratovo dojemanje dobrega državljanstva, saj mora le-ta imeti predvsem dovolj vesti oziroma mora doseči določena raven vesti, kar pomeni, da naj bi bilo pri sprejemanju kakršnihkoli odločitev vodilo »nikoli ne bodi nepravilčen oziroma nikoli ne delaj krivic«. Dana Villa imenuje to subjektivna doktrina zavesti, ki ima vedno prednost pred državljanskimi dolžnostmi. Za Sokrata namreč biti dober državljan ne pomeni nujno biti dober človek, pri čemer naj bi drugo omenjeno imelo prioriteto pred prvim.

b) Če upoštevamo, da je, kot trdi Villa, Sokrat prav tako dajal v razpravi javno-zasebno prednost dobremu zasebnemu življenju, je na področju morale bliže liberalnemu konceptu državljanstva in ne republikanskemu.

c) Za Sokrata je bilo baza državljanstva politično članstvo. Država je, kot trdi, posamezniku omogočala, da izbere med polisi tistega, ki mu najbolj ustreza, zato, četudi govorimo v Sokratovem primeru o lojalnosti državi, je ta lojalnost posledica posameznikove odločitve, ki je posledica razmišljanja in presoje, ne pa posledica narodnosti ali religije. Torej, kulturno članstvo ne pretehta političnega. Če preidemo zdaj na naš poskus razumeti distinkcijo liberalno–republikansko, lahko izpeljemo naslednje. V zahodnoevropskih skupnostih članstvo v večini primerov ni posledica posameznikove odločitve, temveč ti je določeno z rojstvom – brez velikih možnosti za prehajanje. Kako potem ustvariti pri ljudeh lojalnost do države? Republikanci upravičujejo in razvijajo lojalnost na podlagi interesov skupnosti. Temeljni interes takšne skupnosti je, da se ohrani, in vsi tako imenovani skupni interesi so orodje za njeno ohranitev. Ker je treba skupne interese upravičiti, s tem pa tudi tvojo skupnost, je treba poiskati takšno značilnost, ki jo ima večina članov, ki ima posebno vrednost in ki jo loči od članov druge skupnosti. S tem namreč preprečimo, da bi nam člani uhajali ter s tem dajali prednost lastnim interesom in posledično bili lojalni drugi skupnosti. Elementa, ki v enonacionalnih državah povezujeta večino članov skupnosti, sta nacionalnost ali religija. Iz tega sledi, da ima kulturno članstvo, ki se veže na nacionalnost in religijo, če ne osrednjo vlogo, pa vsaj močan vpliv na politično članstvo.

Zakaj se nam zdi republikansko pojmovanje lojalnosti kot vrline sporno? Če sledimo interesom skupnosti, ki so, kot smo že dejali, v nekaterih primerih interesi večine, lahko to pomeni tudi, da nismo c-b. Vzemimo še enkrat analogijo z večstanovanjskim poslopjem, tokrat nekoliko spremenjeno. Vsak stanovalec ima v najemu sobo, vendar imajo vsi skupaj možnost, da lahko, če se jih več kot polovica odloči za odkup lastne sobe, kupijo celotno hišo. Večina to tudi stori. Razlogi, zakaj nekateri tega ne storijo, so različni, lahko, da so že kje drugje lastniki sobe (obstaja namreč pravilo, da je lahko posameznik lastnik zgolj ene sobe), lahko da tej ponudbi ne zaupajo ali pa preprosto želijo ostati zgolj najemniki. Še vedno zadostijo vsem pogojem, da ostanejo najemniki, prav tako jim je bilo ob ponudbi posebej zagotovljeno, da se njihov status, če se ne odločijo za nakup, ne bo spremenil. Ali je, če ponudbo zavrnejo, upravičeno razveljaviti njihovo pogodbo in če je, kakšen bo razlog, da zavrnitev upravičimo? Kot smo že večkrat omenili, je razlika med liberalnim in republikanskim pristopom, ta, da republikanci upravičujejo in razvijajo lojalnost na podlagi interesov skupnosti, da je za republikance dober državljan nekdo, ki je lojalen, nekritičen do države in do moralnih posledic ter da je zavezan javni interes vedno postaviti nad zasebnega. Edini razlog za razveljavitev njihove pogodbe je tako lahko, da manjšina ni pokazala lojalnosti in zaupanja, ni bila »skupnostnotvorna«, s tem pa je ogrozila status oziroma željo večine. Če tako upravičujemo razveljavitev pogodbe, potem bi jim morali pred tem jasno predstaviti, da člani skupnosti dane možnosti ne smejo razumeti kot pravico, temveč kot dolžnost. Če dolžnosti ne izpolnijo, lahko sledi sankcija. Druga možnost je, da razumemo zavrnitev ponujene pogodbe kot pravico, kar pomeni, da je odločitev odvisna od osebnega interesa – ne glede na to, kakšen je interes skupnosti. Če je tako, nismo upravičeni razveljaviti njihove pogodbe, saj nimamo razloga, s katerim bi le-to upravičili. S tem smo ponovno pokazali razliko med republikanci in liberalci, saj bi slednji, v nasprotju z republikanci, to razumeli zgolj kot pravico in je naj ne bi sankcionirali.

V začetku so zagovorniki liberalne države trdili, da osebne vrline niso pomembne, saj se mora država čim manj vpletati v življenje članov skupnosti. Kot posledica globalizacije in razširjanja posameznikovih (v glavnem ekonomskih) interesov zavzemajo politični teoretiki stališče, da so državljani moralno in intelektualno nezreli. Tako tudi liberalci spoznavajo (ali bi morali spoznati), da vrline potrebujemo. Država je namreč določena tudi s kakovostjo in odnosom njenih članov, a ne katerihkoli vrlin in odnosov, temveč s tistimi, ki bodo ohranjala liberalizem v družbi. Glede na Galstona zahteva odgovorno liberalno državljanstvo štiri tipe državljskih vrlin:

1. Splošne: hrabrost, spoštovanje zakonov, lojalnost.
2. Socialne: neodvisnost in toleranca.
3. Ekonomske in politične: to so vrline državljanov (hrabrost, lojalnost, miselna odprtost) in vrline voditeljev – sposobnost, da zgradiš, proti težnji za individualistično in razpršeno/ razdeljeno družbo, občutek za skupno, sposobnost upreti se strahu pred javnostjo itd.
4. Splošno-politične vrline: med drugim sposobnost in pripravljenost vstopanja v politiko ter presojanje le-te (glej Galston, 1991: 220–227).

Veliko zgoraj omenjenih vrlin je omenjenih tudi v povezavi z republikanskim državljanstvom. Kakšna je potem razlika? Prvič, v liberalnih skupnostih lahko posameznik izbira, katera vrлина ima prednost, pri čemer je takšna odločitev največkrat odvisna od konteksta. Ni nobene temeljne ali univerzalne vrline, katere neizvajanje bi bilo sankcionirano. Drugič, liberalne države naj bi bile, kar se tiče jezika, zgodovine itd., nevtralne, tj. politično članstvo naj bi imelo prednost pred kulturnim. Tretjič, posameznik naj bi razmišljal o družbi oziroma skupnosti, naj bi poskušal biti dober državljan, a to ne izključuje, da ima zdrav kritičen pogled na dejanja države oziroma njenih predstavnikov. Glede na povedano lahko torej rečemo, da je Sokratovo dojetanje državljanstva bližje liberalnemu konceptu kot pa republikanskemu.

II.

V tem delu članka bomo odgovorili na vprašanje, ali je za državo (in za vladajoče) razvijanje kritičnega razmišljanja, ki poteka predvsem v vzgojno-izobraževalnem sistemu, zaželeno ali ne. Odgovor na to vprašanje bomo izpeljali iz dveh virov: najprej bomo pogledali, katera so splošna načela pri določenih predmetih v vzgojno-izobraževalnem sistemu, ki jih vzpostavlja država ter kako nekatere stvari izvajajo v praksi; drugi vir pa bo konkretni primer, ki nam bo pokazal samo usmeritev države, tj. ali je pretežno liberalna ali republikanska.

Vzgojno-izobraževalni sistem je sestavljen iz več stopenj. V pričujočem članku se bomo dotaknili predšolske vzgoje, osnovnošolskega izobraževanja in univerzitetnega, pri čemer bomo pri prvem osredotočeni na metodo dela, kjer bomo izhajali iz raziskave, pri drugem in pri tretjem pa na posamezne predmete.

Eno izmed, če ne edino vprašanje, ki je za večino tri do pet letnikov pomembno, je Zakaj, pri čemer v poznejšem obdobju preide v vprašanje Kako veš (glej Gartner, 2000). Vprašanje, ki zahteva razlago ali upravičenje tvojega predhodnega odgovora. Vzemimo primer, kjer oseba A izreče stavek Danes dežuje. Otrokov vprašanje, ki bo sledilo, je Zakaj ali Kako veš. Odgovor, ki ga poda oseba A, je, ... ker je takšna vrsta oblakov sestavljena iz vode. Težava nastopi, ker ni nujno, da se otrok s tem odgovorom zadovolji. Mogoča so vsaj tri nadaljevanja:

⁶ Če se odgovor pod (a) konča pri kondenzaciji in sledi ponovno vprašanje Zakaj ter nov odgovor Zato ker, to pomeni, da poskušamo za vsak Zakaj ponuditi nov odgovor, kar pa lahko gre v neskončnost. Zato to imenujemo neskončni regres. Pod točko (b) ne želimo dati odgovora ali pa se sklicujemo na avtoriteto. To je tako imenovana dogmatična predpostavka. V tretji možnosti ponudimo odgovore, a v določeni točki ponudimo odgovor, ki smo ga že nekaj korakov pred tem. To je tako imenovano razmišljanje v krogu. Tri možnosti, ki smo jih navedli, se v teoriji vedenja imenujejo Agrippova trilema, saj je antični skeptik prvi predstavil čisto artikulacijo le-tega.

⁷ Raziskava je bila opravljena pod okriljem Pedagoške fakultete Univerze v Mariboru. Časovni okvir raziskave je bil september – maj 2006/2007. Vanj smo vključili redne in izredne študente, ki so obiskovali tretji letnik na študijski smeri Predšolska vzgoja. Teh je bilo 120. Vsak študent je opravil nalogo v skupini vrtca, kjer je opravljal pedagoško prakso. Število otrok je variiralo od 3 do 10.

- a) ... ker je takšna vrsta oblakov sestavljena iz vode; Zakaj/Kako veš, da so sestavljeni iz vode? Ker pri oblakih in dežju govorimo o posebnem fizikalnem pojavu, ki se imenuje kondenzacija (razlaga mora seveda biti primerna starosti) in vsakič, ko so takšni oblaki na nebu, dežuje, kar pomeni, da glede na to, da so takšni oblaki danes na nebu, dežuje.
- b) ... ker je takšna vrsta oblakov sestavljena iz vode; Zakaj/Kako veš, da so sestavljeni iz vode? Zato, ker sem jaz tako rekel/ker jaz pač vem/ker so tako povedali po televiziji. / Ne vem.
- c) ... ker je takšna vrsta oblakov sestavljena iz vode; Zakaj/Kako veš, da so sestavljeni iz vode? No, ker dežuje iz njih.⁶

Kot je razvidno iz odgovorov, se razprava najhitreje konča pri odgovoru (b), kjer pa je mogočih več različic. Še najustrežnejši je zadnji omenjeni, saj ne zatre otrokove radovednosti, temveč zgolj pokaže, da bo moral odgovor iskati kje drugje. Res pa je, da takšen odgovor pomeni sestopitev s trona starševske ali učiteljske »vsevednosti«. Vsi drugi odgovori pod (b) pa učijo otroka, da se o avtoriteti ne dvomi. To je tudi tisto, kar si želi vsaka institucija, vključno (in predvsem) z državo. Če je tako, potem lahko izpeljem, da je osrednji cilj vseh, ki so vpleteni v vzgojo in izobraževanje, vzgojiti poslušnega otroka,

ki bo posledično tudi dober državljan (če privzamemo republikansko definicijo, da je dober državljan poslušen državljan), kar pa ne pomeni, da bo tudi dober človek.

Če (in da) je tako, lahko izpeljemo tudi iz raziskave, ki je bila opravljena med vzgojiteljicami in bodočimi vzgojiteljicami predšolske vzgoje.⁷ Njihova naloga je bila, da izberejo pripoved, s pomočjo katere bodo otrokom predstavile poljubno vrlino npr. hrabrost, resnicoljubnost ali pravična dejanja, iznajdljivost, odgovornost itd. Pri tem nas je zanimalo, kakšna vprašanja postavljajo otrokom, kako torej uporabijo prebrani tekst v nadaljevanju, saj je iz tega razvidno, kaj je tisto, kar želijo spodbujati pri otroku. Rezultati so pokazali, da so želeli od otrok predvsem vsebinske ponovitve povedanega ali prebranega. Manjšina je želela pri otroku spodbuditi razmišljanje z iskanjem primerov v njihovi okolici, število tistih, ki pa so uporabili vprašalnico Zakaj/Kako to misliš/Kako veš/Razloži, ter tako poskušali iz otrok izvabiti nadaljnje razmišljanje ter upravičenje povedanega, pa je nično oziroma zanemarljivo. V uvodu zapisan citat, tj. »Ne pamet, temveč delo je tisto, kar nas dela močne...«, je ena izmed pripovedk in vodil prebranega teksta, ki ga je prikazala vzgojiteljica. Tisto, kar je pri otrocih spodbudilo, je ideja, da morajo delati, ravnati v skladu z dolžnostjo, ki jo imajo (in ki jim jo predpiše nekdo drug), biti poslušni, saj je to tisto, kar koristi, in ne pamet ali lastno razmišljanje, iznajdljivost v situacijah. Prvo vam daje varnost, drugo nepričakovano. Iz tega lahko izpeljemo, da v predšolski vzgoji ne spodbujamo razvijanja kritičnega mišljenja.

Če preidemo zdaj na osnovno šolo, kot drugi člen v vzgojno-izobraževalnem programu, bomo pogledali predmetnik za tretjo triado ter izpeljali odgovor, ali spodbujamo kritično razmišljanje ali ne. Med vsemi predmeti smo analizirali tri, ki imajo največ potenciala, da se hkrati navezujejo na sodobno družbo in državo, da pri učencu razvijajo sposobnost argumentacije in kritičnega razmišljanja ter spodbujajo kritično refleksijo družbenih razmer. Ti trije predmeti

so Filozofija za otroke, Logika ter Državljska vzgoja in etika. Logika je sredstvo, s pomočjo katerega je kritično razmišljanje sploh mogoče, saj nas uči razlikovati med argumenti in neargumenti, izpeljevati brez napak, kar pomeni, da nas uči pravilnega sklepanja in ne zmot. Kot takšna je osnova za splošno delovanje posameznika v družbi in ni, kot zmotno mislijo ljudje, zgolj del matematike. Cilj predmeta Logika je torej razvijanje dobrega razmišljanja. Operativni cilji drugega predmeta, tj. Filozofije za otroke, so spoznavanje, raziskovanje, analiziranje določenih tem in razpravljanje o njih. Pri tem so, če pogledamo učni načrt, vsebine zgolj predlagane, ponujena je samostojna izbira metod, dodana so splošno-didaktična priporočila, kjer pa je predvsem poudarjeno, da je skupen cilj vseh udeležencev raziskati problem in doseči napredek v razumevanju, dodano je namreč (presenetljivo), česa učitelj naj ne dela – npr. naj ne vsiljuje vrstnega reda iz priročnika, naj ne vodi vedno zgolj sam ure... Tako je cilj tudi tega predmeta proizvodnja novih idej in razvijanje kritičnosti. Tretji predmet je Državljska vzgoja in etika, ki se je preimenoval iz prvotnega predmeta Družba in etika. Že iz samega imena predmeta lahko sklepamo, da je cilj le-tega vzgajati otroke v dobre državljane. Mogoča posledica tega je, da to ne pomeni nujno v dobre ljudi z lastnim mišljenjem (kar pomeni s kritičnim vpogledom na dogajanje okrog nas). Če pogledamo učni načrt, so kot možnosti izbire navedene zgolj predlagane vsebine, natančno pa so določeni standardi znanj in cilji.⁸ V nasprotju s predmetom Filozofija za otroke so pojmi, ki se večinoma pojavljajo: spoznavanje, opredelitev, prepoznavanje itd.; učenci pa naj bi znali predvsem: naštevati, navesti, opredeliti in pojasniti ter na primerih pokazati ali pojasniti. Razen zadnjega standarda znanja, ki je nadaljnja stopnja razmišljanja, se vsi drugi standardi večejo zgolj na pomnjenje. Tako lahko izpeljemo, da cilj tega predmeta ni spoznavanje družbe in vrednot ter razvijanje kritičnosti do obojega, temveč zgolj prvo omenjeno, tj. vzgajati otroke v dobre državljane. Zraven predstavljenih vsebinskih razlik bi predvidevali, da sta predmeta Logika in Filozofija za otroke bolj zaželeni predmeta kot Državljska vzgoja in etika, a je slednji predmet tisti, ki je obvezen, kar pomeni, da so ga zavezani obiskovati vsi učenci, prva dva pa sta zgolj izbirna. Zdaj lahko odgovorimo na uvodno vprašanje tega dela članka, in sicer, za Slovenijo (in za vladajoče) razvijanje kritičnega razmišljanja, ki poteka predvsem v vzgojno-izobraževalnem sistemu, ni zaželeno.

Če vpeljemo v odnos vladajoči – državljani razmerje *Mi – Drugi*, je navedeno popolnoma razumljivo, saj je najučinkovitejša metoda, da ostanemo na oblasti, tj. da ohranjamo status *Mi*, ta, da druge prepričamo, da je naše delovanje usmerjeno zgolj v en cilj, in sicer, delati v skupno (njihovo?) dobro, pri čemer je poznavanje stvari drugotnega pomena. Slednje najjasneje ponazarja poudarjanje državitvornosti kot vrednote. Kdor dvomi o pravilnosti odločitev, ni državitvoren, kdor govori o napakah, ki jih dela oblast, ni državitvoren. Vzemimo primer družine, kjer mož pije in psihično ter fizično zlorablja ženo. Vsako govorjenje o tem bi po njegovem mnenju ogrozilo družino. To pa bi pomenilo negativno vrednotenje okolice (pri čemer bi se negativno odzvali tudi v odnosu do nje in otrok), ogrožena finančna stabilnost, vprašanje psihičnih posledic družine. Tisto, kar takšen možki poudarja, je, da vse to dela v dobro družine in da bi se ob javni omembi teh problemov postavilo vprašanje preživetja družine in sposobnost ali moč preživetja njih samih. Vsi morajo biti torej »družinotvorni« in ne smejo dvomiti o njegovih postopkih.⁹ Če naredimo analogijo z državo, bi to pomenilo naslednje: več kot je poudarjanja potrebe po državitvornosti, več je težav v skupnosti, ki pa jih nekdo ni pripravljen razrešiti. Zato tudi dvom ni dobrodošel, kar pa pomeni, da je cilj takšnih skupnosti nedopuščanje razvijanja

⁸ Učni načrt za sedmi razred osnovne šole http://www.mss.edus.si/dokumenti/ucni_nacrti/obvezni/DVE/32.asp (01.08.2007).

⁹ Tukaj lahko navedemo tudi primer z večstanovanjskim poslopjem, ki smo ga predstavili na predhodnih straneh. Večina lahko manjšino imenuje za posameznike, ki niso »skupnostnotvorni«.

¹⁰ Konkretni primer tukaj je predmet Teorija argumentacije, ki je za bolonjsko izobraževanje prilagojen predmet Uvod v metodologijo znanstveno raziskovalnega dela. Predmet uči, kaj je argumentacija, pravilno/neppravilno sklepanje, preverjanje veljavnosti argumentov, definiranje, razlaga, opis, zmote, definiranje... predmet, ki je bil obvezen, je postal izbiran.

¹¹ Za natančnejšo analizo glej Gartner: 2006; 349-365.

kritičnega razmišljanja. Glede na to, da je, prvič, otrok najbolj dojemljiv v najstniških letih, in drugič, da je šolstvo državna ustanova (ki se vse prepogosto razume kot ustanova države in za državo), je razumljivo, da se takšen postopek izvaja predvsem v vzgojno-izobraževalnem sistemu predšolske vzgoje in osnovne šole. Protiutež temu so univerze, ki so glede na državo oziroma oblast avtonomne. Zato je njihov cilj, da postanejo univerzitetno izobraženi ljudje posamezniki, ki so sposobni samostojne presoje v posamezni situaciji, kar pomeni sposobnost kritičnega

presojanja, s tem pa tudi etičnega, ki ima največji vpliv na življenje posameznika in skupnosti. Kot smo videli, ta metoda, vsaj z vidika oblasti, ni najbolj zaželeno, ni pa tudi najpreprostejša. Glede na vlogo, ki jo ima univerza oziroma posamezniki, ki so del nje, bi pričakovali, da je njihov cilj spodbuditi oziroma razvijati kritično mišljenje oziroma naučiti posameznika pravilno sklepati, pravilno izpeljevati, natančnosti in jasnosti (izražanja, branja, pisanja) ter prepoznavati nepravilnosti, ki jih delajo drugi. Pri tem le-to ni vezano zgolj na eno področje človekovega življenja (ali zgolj na eno smer študija), temveč na celotno delovanje njega samega in posledično družbe (kar pomeni za vse študijske smeri). To lahko naredi (sokratskega) dobrega človeka. Z uvedbo bolonjskega procesa se je izkazalo, da ni tako. Pri tem ne gre toliko za sam namen procesa, kolikor gre za nerazumevanje le-tega. Cilj procesa je namreč izbirnost, prehodnost, kar pomeni, da zahteva od posameznika vrednotenje, tehtanje, izbiranje. Razmišljanje torej. To so tudi osrednji cilji bolonskega izobraževalnega procesa, zato nam je odločitev nekaterih fakultet, da odstranijo iz kataloga obveznih predmetov tisti predmet, ki uči kritično razmišljanje, nerazumljiva. Kot smo že omenili, brez vedenja namreč, kako pravilno kritično razmišljati, ni pravilnega etičnega presojanja in odločanja, s tem pa, po mnenju Sokrata, ni dobrega človeka.¹⁰

Kot smo prikazali v prvem delu članka, je razlika med liberalizmom in republikanizmom tudi ta, da slednji ne želi posamezniku dopustiti pretirane svobode izbiranja vrednot oziroma mu mora biti pri izbiranju »javno« vedno prioriteta. To pa pomeni, da mu mora biti državnost, ki se največkrat bere kot nekritičnost do nas, tj. do oblasti, na prvem mestu. Kot smo prej prikazali, Slovenija ne kaže pretiranega zanimanja za ustvarjanje (sokratskega) dobrega človeka, temveč interes za ustvarjanje dobrega državljana, zato lahko iz tega izpeljemo, da je v tem pogledu Slovenija danes izrazito republikanska.

Vzemimo še enkrat primer večstanovanjskega poslopja, kjer manjšino, ki se ni odločila za odkup sobe, razdelimo na dva dela oziroma na dve skupini. Prvi se status, kot je bilo obljubljeno, ni spremenil, drugi se je. Razlog, da se je njihov status spremenil, je lahko, da niso pokazali lojalnosti, tj. njihova prioriteta ni bil interes skupnosti. Vendar, ker nihče od manjšine ni pokazal teh dveh vrlin, status ene skupine pa se je kljub temu spremenil, mora biti vzrok v lastnosti, ki jo ena skupina ima in druga nima. Naredimo analogijo s primerom iz sodobne zgodovine Slovenije, in sicer s primerom »izbrisanih«.¹¹ Glede na dostopne podatke lahko izpeljemo, da skupina ljudi, ki so jih izbrisali iz registra stalnih prebivalcev (in ki je posledično bila brez državljanstva), ni v določenem trenutku pokazala najpomembnejše vrline, tj. lojalnosti do nove države. Nelojalnost in nezaupanje so ti ljudje pokazali s tem, da se niso odločili pridobiti slovensko državljanstvo. Posledica (ali kazen) tega dejanja je bila, da je kulturno članstvo prevladalo nad političnim. Vendar se je pravni status spremenil zgolj eni skupini ljudi, ki ni izkazala teh dveh vrlin. Kot smo izpeljali v primeru večstanovanjskega poslopja, mora biti vzrok v lastnosti, ki jo ena skupina ima in druga nima. Razlika med skupino ljudi, ki se jim status

ni spremenil, in tisto, ki se jim je status spremenil, sta bili nacionalnost in religija. Država v tem primeru ni bila nevtralna in je drastično posegla v zasebno življenje ljudi. Če je politično članstvo c-b in kulturno ni, potem je v omenjenem primeru kulturno popolnoma prevladalo nad političnim. Tako lahko ponovno sklenemo, da ne moremo govoriti o liberalni državi.

Sklep

Razumevanje konceptov državljanstvo in biti državljan vpliva na odnos, ki ga država vzpostavi s posameznikom. Če nekatere temeljne pravice in vrline razumemo kot univerzalne, ne bi smeli imeti razlik med državo, ki zagovarja liberalne ideje, in državo, ki zagovarja republikanske. Zato nas je v članku zanimalo dvojje: kakšno vlogo imajo vrline in vrednote pri konceptu državljanstva – glede na politično usmeritev države in glede na Sokratovo pojmovanje tega koncepta in pa ali vladajoči spodbujajo kritično razmišljanje v vzgoji in izobraževanju ali ne. Videti je, da obstajajo razlike med liberalnim in republikanskim konceptom vrlin. V liberalnih družbah lahko posameznik izbira, katera vrлина ima prioriteto, saj ne obstaja univerzalna in temeljna vrлина, katere nespoštovanje bi lahko pomenilo negativne posledice za akterja. Liberalne družbe naj bi bile nevtralne glede jezika, vere in kulture svojih članov. Posameznik naj bi razmišljal o družbi, naj bi bil dober državljan, a to ne izključuje zdravega kritičnega vpogleda v dejanja države oziroma vladajočih. Slednje je tudi stališče, ki ga je zagovarjal Sokrat, ki je glede na povedano in glede na dajanje prednosti zasebnemu pred javnim bližje liberalnemu modelu in ne republikanskemu. Če bi bilo državljanstvo vezano vedno in zgolj na politično članstvo, ne bi smeli imeti primerov ljudi ali celo skupin ljudi, ki so brez državljanstva. Ker imamo v sodobni zgodovini Slovenije takšen primer, sklepamo, da je bilo kulturno članstvo vzrok za nepravilno porazdelitev dobrin na podlagi identitete, s tem pa je Slovenija bližje republikanizmu kot liberalizmu. Kar se tiče vprašanja, ki smo si ga tudi zastavili v drugem delu članka, i.e. ali država in vladajoči spodbujajo kritično razmišljanje v vzgoji in izobraževanju, ugotovimo, da se šolstvo kot državna ustanova razume vse bolj kot ustanova države in za državo, pri čemer je presenetljivo, da imamo primere, kjer fakultete, katerih cilj naj bi bilo izobraževanje posameznikov (ki bi bili sposobni samostojne presoje v posameznih situacijah, kar pomeni sposobnost kritičnega presojanja, s tem pa tudi etičnega, ki ima največji vpliv na življenje posameznika in skupnosti), le-temu ne sledijo. Povzamemo lahko, da se bodo morali vsi posamezniki, ki krojijo družbo, začeti zavedati, da brez vedenja, kako pravilno kritično razmišljati, ni pravičnega etičnega presojanja in odločanja, s tem pa, po mnenju Sokrata, ni dobrega človeka. Dodamo lahko – in posledično ni dobre družbe.

Literatura

- ALEINIKOFF, T. A., KLUSMEYER, D. (ur.). (2000): *Citizenship Today: Global Perspectives and Practice*. Carnegie Endowment for International Peace. Washington, D.C.
- BAUBÖCK, R. (1994): *Transnational citizenship: Members and Rights in International Migration*. Aldershot, Edward Elgar.
- BREGANT, J., VEZJAK, B. (2007): *Zmote in napake v argumentaciji: vodič po slabi argumentaciji v družbenem usakdanu*. Maribor, Subkulturni azil.

- CARENS, J.H. (2000): *Culture, Citizenship and Community: A Contextual Exploration of Justice as Evenhandedness*. Oxford, New York, Oxford University Press.
- CUIROGA, H. (1989): *Lena čebela*. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- FOUCAULT, M. (1991): *Vednost-oblast-subjekt*. Ljubljana, Krt.
- GALSTON, W.A. (1991): *Liberal Purposes: Goods, Virtues, and Diversity in the Liberal State*. Cambridge, Cambridge University Press.
- GARTNER, S. (2002): *An Administrative Ethnically Discriminatory Action*. V: ELLIS, G.S., GOPNIK, A.: *Why do we ask questions?* na http://www.edge.org/q2002/q_gopnik.html, (01.08.2007).
- HALFDANARSON, G., ISAACS, A. K. (ur.) (2006): *Citizenship in Historical Perspectivl*. Pisa, Pisa University Press, 349–366.
- KLUSMEYER, B.D. (1996): *Between Consent and descent: Conceptions of Democratic Citizenship*. Washington, Carnegie Endowment for International Peace.
- KYMLICKA, W., WAYNE, N. (ur.) (2000): *Citizenship in Diverse Societies*. Oxford, New York, Oxford University Press.
- THOMSON, A. (1999): *Critical Reasoning in Ethics: a practical introduction*. London in New York, Routledge.
- PLATO (2004): *Zbrana dela*. Celje, Mohorjeva družba.
- VILLA, D. (2001): *Socratic Citizenship*. New Jersey in Oxford, Princeton University Press Princeton. http://www.mss.edus.si/dokumenti/ucni_nacrti/obvezni/DVE/32.asp (01.08.2007)